

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ШАПТАЛА НАТАЛЯ КОСТЯНТИНІВНА

УДК 340.12.+342.565.2.

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ВИМІРИ ДОКАЗУВАННЯ
В КОНСТИТУЦІЙНОМУ СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ**

12.00.12 – філософія права

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
юридичних наук**

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України,
заслужений юрист України

Костицький Михайло Васильович,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри філософії права та юридичної логіки

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України

Скрипнюк Олександр Васильович,
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
Національної академії наук України, заступник директора;

доктор юридичних наук, професор
Балинська Ольга Михайлівна,
Львівський державний університет внутрішніх справ, проректор;

доктор юридичних наук, професор
Вовк Вікторія Миколаївна,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
професор кафедри філософії та теорії права

Захист відбудеться «05» вересня 2019 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.01 у Національній академії внутрішніх справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «05» серпня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Давидова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Згідно із Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року, Конституційний Суд України (далі – КСУ, Суд) є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України. На виконання свого завдання Суд протягом 1997–2018 років розглянув питання щодо конституційності норм понад 150 законів та інших правових актів, з яких більше ста положень було визнано неконституційними, що відповідно до ст. 152 Конституції України призвело до втрати ними чинності з дня прийняття відповідного рішення. У більшості випадків підставами для визнання неконституційними зазначених норм права було порушення ними прав і свобод людини та громадянина, гарантованих Конституцією, у тому числі права людини на життя, особисту недоторканність, свободу пересування, об'єднання у професійні спілки для захисту своїх трудових та соціально-економічних інтересів, соціальний захист, вільно обирати та бути обраним до органів державної влади тощо. Таким чином, конституційний судовий контроль, який здійснюється КСУ згідно із законодавчо визначеними принципами та правилами конституційного судового процесу, має вагомий позитивний вплив на ефективність захисту конституційного ладу, загальновизнаних прав та основоположних свобод людини і громадянина.

Водночас законодавство, яке регулює діяльність КСУ, не є бездоганим – досвід більш ніж 20 років його функціонування висвітлив низку проблемних та потребуючих свого вирішення питань. Частково ці проблеми було розв'язано з набуттям чинності нової редакції Конституції України (Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)») від 2 червня 2016 року. Відповідно до його диспозицій, КСУ більше не визначається як складова частина загальної системи правосуддя, а положення, що регламентують його діяльність на конституційному рівні, зосереджені в окремому XIII розділі Конституції під назвою «Конституційний Суд України». Визначаються магістральні принципи діяльності КСУ – верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості прийнятих ним рішень і висновків. При цьому зміни щодо конституційного регулювання діяльності КСУ стосуються не тільки повноважень (у тому числі запровадження інституту конституційної скарги) та конституційного статусу, а й практично всіх аспектів його функціонування, зокрема й гарантій незалежності, недоторканності суддів, порядку та умов їх призначення і звільнення тощо.

Вирішенню філософсько-правових проблем, що пов'язані з функціонуванням вітчизняного інституту конституційного судового контролю, сприяли наукові дослідження вітчизняних фахівців у галузі філософії, теорії права та конституційного правосуддя, а саме: М. Баймуратова, О. Балинської, Ю. Барабаша, Д. Белова, Ю. Бисаги, В. Бойка, Л. Бориславського, В. Бринцева, В. Вовк, Ю. Грошевого, В. Годованця,

С. Головатого, М. Гультая, Н. Дроздович, А. Дубінського, Г. Задорожньої, В. Кампа, В. Кафарського, Н. Клименка, В. Колісника, О. Коні, В. Коновалової, В. Копейчикова, М. Костицького, Н. Кушакової-Костицької, А. Крусян, В. Лемака, В. Маляренка, О. Мироненка, М. Михеєенка, М. Орзіха, М. Погорецького, Б. Пошви, П. Рабіновича, В. Речицького, А. Селіванова, М. Сірого, І. Сліденка, О. Скрипнюка, А. Стрижака, М. Теплюка, Ю. Тодики, В. Федоренка, О. Фрицького, Ю. Шемшученка, П. Шляхтуна, В. Шепітька та ін.

У той самий час, незважаючи на значну кількість наукових праць, фундаментальне філософсько-правове обґрунтування діяльності конституційної юстиції все ще залишається поза увагою науковців. Недостатньо досліджено аксіологічні, онтологічні засади та методологічний інструментарій формування доказової бази, а також суть, роль і місце доказування у конституційному судовому процесі, що призводить до виникнення колізій та ознак правової невизначеності приписів чинного законодавства, яке урегульовує діяльність КСУ як важливого елемента загальнодержавного механізму захисту прав і свобод людини та громадянина.

У цьому контексті слід зазначити, що саме докази та правила доказування займають ключове місце у юрисдикційному процесі, у тому числі конституційному. Водночас, в українському конституційному судовому процесі теоретичні та практичні питання, пов'язані з доказуванням, практично не врегульовані. Констатується відсутність доктринального та нормативного визначення понять: «доказ», «предмет доказування», «суб'єкт доказування», «процес доказування», «допустимість доказу» тощо, з огляду на специфіку цього процесу.

Вищезазначене зумовлює необхідність наукового аналізу філософсько-правових засад процесу доказування у конституційному судовому процесі та формування належного методологічно-інструментального забезпечення, окреслення відповідного категоріального апарату та здійснення класифікації дефініцій. Актуальність та практична значущість піднятої для обговорення проблеми обумовили обрання теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Основних напрямів конституційної судової реформи, ухвалених Верховною Радою України 2 червня 2016 року, законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII та «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 1 липня 2001 року № 2623-III, п. 4.4. Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016, Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. № 942, Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16.03.2015 № 275,

Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх на 2018–2020 рр. (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 р., протокол № 28/1).

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 30 травня 2018 року (протокол № 9) та уточнено 24 квітня 2019 року (протокол № 8).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дослідження полягає у здійсненні інтегративного філософсько-правового аналізу закономірностей отримання, вивчення, оцінки і використання доказів у конституційному судовому провадженні та формулюванні концептуальних засад застосування загальноновизнаних принципів та правил формування доказової бази для встановлення істини з урахуванням іманентних конституційному судочинству особливостей. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких *задач*:

- розкрити сутність, зміст і світоглядні основи дослідження феномену доказування у конституційному судовому процесі;

- окреслити формально-правові характеристики конституційного судового процесу в системі юрисдикції;

- визначити методологічний інструментарій та понятійний (категоріальний) апарат дослідження питань, пов'язаних із доказуванням у конституційному судовому процесі;

- виокремити гносеологічний зміст судового пізнання, враховуючи специфіку діяльності органу конституційної юрисдикції;

- охарактеризувати теоретико-методологічний та практичний рівні доказування як форми юридичного пізнання в судовому конституційному процесі;

- розкрити світоглядні виміри і філософсько-правові аспекти встановлення істини доказуванням у конституційному судовому процесі;

- здійснити порівняльний аналіз онтологічних та аксіологічних аспектів доказування в конституційному судовому процесі за найбільш поширеними системами (моделями) організації судового конституційного контролю;

- диференціювати предмет доказування в конституційному судовому процесі країн з різними системами права;

- розкрити сутність філософсько-правових засад доказування в європейських та міжнародних судах при здійсненні наднаціональної юрисдикції;

- здійснити класифікацію доказів та розкрити онтологічно-правову основу їх оцінки у конституційному судовому процесі;

- встановити світоглядні та соціально-психологічні чинники оцінки доказів у конституційному судовому процесі;

- окреслити коло джерел доказів та визначити їх епістемологічно-правові характеристики як основи доказування у конституційному судовому процесі;

- розкрити онтологічно-правові засади статусу суддів як суб'єктів доказування у конституційному судовому процесі;

- визначити формально-юридичні характеристики діяльності Секретаріату, Колегії, Сенату, Великої Палати КСУ як суб'єктів доказування;
- розглянути гносеологічно-правові основи надання доказів суб'єктами права на конституційне подання/звернення чи скаргу;
- встановити аксіологічні та формальні передумови оцінки доказів конституційного судового процесу у світоглядному вимірі;
- визначити антропологічно-правові характеристики внутрішнього переконання судді при оцінці доказів у конституційному судовому процесі;
- виокремити гносеологічно-правові аспекти доказування та оцінки доказів у конституційному судовому процесі у справах за конституційними поданнями, зверненнями та скаргами;
- виявити та проаналізувати основні проблеми законодавчого врегулювання діяльності КСУ та визначити шляхи їх подолання в контексті філософсько-правового підходу.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають у процесі реалізації КСУ функції судового конституційного контролю.

Предметом дослідження є філософсько-правові виміри доказування в конституційному судовому процесі.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять сучасні досягнення теорії пізнання. Застосовано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових і спеціально-наукових методів, зокрема: *діалектичний*, за допомогою якого розкривається механізм взаємозв'язку між конституційним судовим процесом та іншими видами юрисдикційного процесу (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 3.1, 4.1, 4.3, 6.2, 6.3); *категоріального аналізу*, за результатами якого визначено зміст понять «доказ» і «доказування» у конституційному судовому процесі (підрозділи 1.3, 3.1, 4.1, 5.1, 5.2); *феноменологічний* – з метою рефлексивного дослідження вітчизняного та зарубіжного досвіду пізнання істини шляхом доказування у конституційному судовому процесі (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 4.1, 4.2, 5.3); *емпірично-індуктивний*, який застосовувався для визначення впливу на рішення КСУ кожного виду доказів на прикладах конкретних справ (підрозділи 5.3, 6.3); *філософсько-правового моделювання* – для оцінки теоретичних засад та практики законодавчого регулювання використання доказів і процесу доказування у конституційному провадженні й розробки пропозицій щодо їх удосконалення відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів з урахуванням принципу субсидіарності (підрозділи 3.2, 3.3, 5.2, 6.4); *гіпотетико-дедуктивний* – для одержання нового знання та побудови нових теорій доказування у конституційному судовому процесі (підрозділи 1.2, 3.1, 6.1, 6.2); *юридико-герменевтичний* – для розкриття основних передумов тлумачення та застосування доказів в процесі доказування в діяльності КСУ (підрозділи 2.2, 4.3, 5.1); *історичний* – при вивченні виникнення, формування та розвитку об'єктів пізнання у процесі доказування у хронологічній послідовності (підрозділи 1.3, 2.1); *статистичний*, який застосовується з метою виявлення окремих тенденцій

розвитку конституційно-правових норм у галузі конституційного права і правосуддя та оцінки їх впливу на практику конституційного судового процесу (підрозділи 4.3, 6.4). Для вирішення поставлених в дослідженні задач застосовувалися також специфічні наукові методи пізнання в галузі права: *формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-функціональний* тощо.

Емпіричну базу дослідження становлять результати аналізу та узагальнення історичних пам'яток права, праць видатних філософів та правознавців, розвідок сучасних вітчизняних та зарубіжних правознавців у галузі процесуального права; актів вітчизняного та міжнародного права; висновків і рекомендацій міжнародних правознавчих організацій, у тому числі Європейської комісії за демократію через право (Венеціанської комісії); змісту та сутності 150 рішень міжнародних та вітчизняних судових органів, у тому числі 75 – Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), матеріалів 150 справ, розглянутих КСУ протягом 1997–2018 років.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні монографічним комплексним дослідженням філософсько-правового виміру феномена доказування у конституційному судовому процесі. У дослідженні викладено низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, які мають важливе теоретичне значення, зокрема:

вперше:

– обґрунтовано засадничі положення, згідно з якими світоглядну основу доказування у конституційному судовому процесі складає система уявлень про світ, що ґрунтується на ідеології визнання людини, її життя та гідності, недоторканності та безпеки найвищими соціальними цінностями;

– запропоновано структурно-ієрархічну трирівневу систему методів пізнання у процесі доказування в конституційному провадженні, відповідно до якої, перший (найвищий) рівень складають загальнонаукові, діалектико-філософські методи; другий – методи, адаптовані до умов конституційного судочинства; третій – специфічні методи, які сформувалися у процесі генезису інституту конституційного судового контролю;

– визначено правила, за якими предмет доказування у конституційному судовому процесі як за континентальною (кельзенівською) системою, так і за англо-американською правовою системою (моделлю) визначається на основі повноважень, наданих відповідним судовим органам конституцією та законами конкретної держави;

– аргументовано, що доказування у вітчизняному конституційному судовому процесі підпорядковане загальним гносеологічним закономірностям і сприймається як творча діяльність суддів та інших учасників процесу. Водночас, аксіологічна сторона доказів і доказування у цьому процесі залежить від сутності та змісту цінностей конституціоналізму, а онтологічна – визначається буттям права, його властивостями у контексті соціально-політичних реалій життєдіяльності соціуму;

– запропоновано концепцію, згідно з якою учасники конституційного

судового процесу не відстоюють свої інтереси, а надають пояснення з питань, що мають значення для повного та об'єктивного розгляду справи та прийняття обґрунтованого рішення;

– доведено, що вирішальне значення серед доказів у конституційному судовому процесі мають докази, отримані за допомогою судової логіки, предметом якої є судове обґрунтування (судове доказування), та судової аналітики – інтелектуальної діяльності, спрямованої на формування внутрішнього переконання судді, що є відображенням його суб'єктивної впевненості у правильності оцінки об'єктивно встановлених обставин чи фактів;

– охарактеризовано психологічні основи доказування в конституційному судовому процесі, які визначаються, насамперед, психологічними особливостями діяльності його суб'єктів. Процес доказування є формою пізнавальної діяльності суб'єктів конституційного провадження та повинен розглядатися відповідно до основних положень юридичної психології як галузі психології, що вивчає закономірності й механізми психіки людини у сфері регульованих правом відносин;

удосконалено:

– визначення сутності філософсько-правових критеріїв доказування у конституційному судовому процесі, а саме: онтологічного, аксіологічного, конституційної законності;

– категоріальний апарат філософсько-правового дослідження доказування у юрисдикційному процесі, а саме надане авторське тлумачення понять «доказ», «предмет доказування», «суб'єкт доказування», «процес доказування», «допустимість доказу» «внутрішнє переконання судді»;

– наукове тлумачення вітчизняного конституційного судового процесу як такого, що не має ознак «змагальності»;

– філософсько-правове розуміння конституційного судового процесу як такого, що орієнтований не на вивчення обставин, через які суб'єкт звернувся до Суду, а виключно на вирішення питань конституційності правових актів;

– інтерпретацію правового статусу КСУ як органу, який має право витребувати будь-яку інформацію для можливого її використання в якості доказів і не уповноважений проводити слідчі (розшукові) дії;

– критерії співвідношення понять «документи» і «матеріали» як джерел доказів у вітчизняному конституційному провадженні;

– дефініцію «внутрішнє переконання судді» як специфічної форми відображення об'єктивної реальності – результат оцінки усіх наявних доказів на основі їх всебічного, повного та об'єктивного дослідження;

дістало подальший розвиток:

– поняття та основні ознаки конституційного судового процесу;

– філософсько-правове обґрунтування класифікації доказів у вітчизняному судовому процесі;

– онтологічне та аксіологічне розуміння питань, вирішення яких належить до компетенції КСУ;

- обґрунтування формально-логічних засад конституційного судового процесу;

- інтерпретація антропологічно-правових аспектів оцінки доказів у конституційному судовому процесі;

- компаративістський аналіз законодавства різних країн світу щодо регулювання конституційного судового процесу;

- філософсько-правові засади доказування в європейських та міжнародних судах при здійсненні наднаціональної юрисдикції;

- визначення аксіологічних, соціально-психологічних та формальних передумов доказування у конституційному судовому процесі;

- наукове бачення перспектив доказування у вітчизняному конституційному судовому процесі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження впроваджено та може бути використано у:

- *законотворчій діяльності* – при розробленні нормативно-правових актів, формулюванні засад правової політики та реформування правової системи України (акт Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 17 квітня 2019 року № 04–10/12-738);

- *правозастосовній діяльності* – для оптимізації конституційного судового процесу (акт впровадження в діяльність Верховного Суду України як суб'єкта права на звернення до КСУ від 3 квітня 2019 року; акти впровадження у діяльність КСУ від 4 березня 2019 року та Секретаріату КСУ від 5 березня 2019 року та 20 березня 2019 року);

- *науково-дослідній діяльності* – при дослідженні особливостей функціонування вітчизняного конституційного судового контролю (акт впровадження Інституту законодавства Верховної Ради України від 26 липня 2019 року № 22/291–1-15);

- *освітньому процесі* – при підготовці навчальних та навчально-методичних посібників з філософії права, теорії держави та права, антропології права, соціології права, а також при викладанні відповідних навчальних дисциплін у закладах вищої освіти (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 7 травня 2019 року та 20 травня 2019 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри філософії права та юридичної логіки та міжкафедрального семінару Національної академії внутрішніх справ, а також оприлюднено на 14 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах, зокрема: «Гарантії незалежності судів» (м. Вільнюс, 27–28 вересня 2012 р.); «Питання захисту прав людини і громадянина органами конституційної юрисдикції у сучасних умовах» (м. Ялта, 20–21 червня 2013 р.); «Положај и перспектива уставног судства» (м. Белград, 16–18 жовтня 2013 р.); «Конституция: единство, стабильность, процветание» (м. Астана, 28–29 серпня 2015 р.); «Защита на основните права

на гражданите и национална т асигурност в съвременния свят» (м. Софія, 17 вересня 2017 р.); «Україна в умовах реформування судової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (м. Тернопіль, 20–21 квітня 2018 р.); «The Role of Constitutional Courts in Globalised World of the 21st Century» (м. Рига, 24–25 травня 2018 року); «Конституційні цінності і права людини: виклики ХХІ століття» (м. Київ, 27 червня 2018 р.); «Правовое государство и конституционное правосудие: ценности и приоритеты» (м. Баку, 6–9 липня 2018 р.); «Сімнадцять осінні юридичні читання: Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави» (м. Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 р.); «Права і свободи людини та їх забезпечення в умовах несвободи» (м. Чернігів, 1 листопада 2018 р.); «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (м. Київ, 7 грудня 2018 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації відображено у 38 наукових публікаціях, серед яких монографія, 24 наукові статті (19 – опубліковано в наукових фахових виданнях України; п'ять – у наукових виданнях іноземних держав) та 12 статей – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, шести розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (535 найменувань на 47 сторінках) та додатків на 14 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 423 сторінки, із них основний текст дисертації – 336 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, надано відомості щодо їх упровадження та апробації, а також кількості публікацій, у яких відображено основні положення дисертаційної роботи.

Розділ 1 «Філософсько-правові засади теоретико-методологічного аналізу феномену доказування в конституційному судовому процесі» складається з трьох підрозділів, у яких висвітлено особливості становлення в культурно-історичному вимірі наукових поглядів на сутність конституційного процесу; охарактеризовано концептуальні положення філософсько-правового підходу до теоретичного та методологічного розгляду процесу доказування в конституційному судовому процесі; визначено понятійний апарат дослідження.

У підрозділі 1.1 «Сутність, зміст і світоглядні основи дослідження доказування у конституційному судовому процесі» досліджено філософсько-правові витоки аналізу феномена доказування в юридичному процесі, в

тому числі конституційному; надано історичне та актуальне обґрунтування необхідності розгляду сутності та змісту процесу доказування у конституційному судовому процесі в просторі його цінності, значення та ролі в житті людини, суспільства і держави. З цією метою досліджена низка пам'яток права, праць видатних філософів та правознавців з питань судового доказування і доказів, наукових публікацій сучасних вітчизняних та зарубіжних правознавців у галузі процесуального права.

Встановлено, що найбільш повно питання судового доказування і доказів розроблені в теорії цивільного і кримінального судових процесів. Водночас, дослідженню філософсько-правової рефлексії категорії доказів, аспектів доказування та практично-правового аналізу специфіки їх застосування в конституційному судовому процесі, присвячено лише незначну кількість науково-теоретичних досліджень, статей та публікацій.

Відповідно здійсненому у підрозділі розгляду методів філософії права, доведено, що світоглядні, аксіологічні, антропологічні та гносеологічні основи права як регулятора суспільних відносин у їх взаємодії з індивідом, суспільством і державою є основною формою пізнання світоглядного змісту конституційного судового процесу.

Аналіз праць І. Канта, Г. Гегеля, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса та інших видатних мислителів епохи Просвітництва, а також досліджень сучасних вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі філософії права М. Костицького, М. Козюбри, В. Тація, Дж. Стоунда, Е. Чемеринського, Г. Франкенберга, Дж. Дугарда та інших, дозволив сформулювати наступні положення, а саме: по-перше, світоглядний зміст конституційного судового процесу, який здійснює Суд, полягає у захисті ідеологічних засад конституційних положень; по-друге, визнання найвищою соціальною цінністю людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки є основою парадигми світоглядного змісту сучасного конституційного судового процесу, що знаходить відображення у його юридичних (правових) позиціях; по-третє, незважаючи на те, що КСУ утворено за європейською («кельзенівською») моделлю, світоглядний зміст вітчизняного конституційного судового процесу не є зорієнтованим виключно на концепцію догматичного, позитивістського розуміння права. Навпаки, на основі ідеологічної спрямованості вітчизняної конституційної доктрини та принципу верховенства права, закони за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо.

У підрозділі 1.2 «Формально-правові характеристики конституційного судового процесу в системі юрисдикції» проаналізовані особливості іманентні конституційному провадженню та обґрунтована необхідність формування спеціального методологічного інструментарію та понятійного апарату для вирішення питань, що віднесені до повноважень КСУ.

Доведено, що питання, пов'язані з особливостями конституційного судового процесу, досліджені значно менше у порівнянні з іншими видами юрисдикційних процесів. Відповідно до цього, запропоновано авторській

підхід до його визначення, який полягає у наступному: по-перше, конституційний судовий процес не є змагальним, учасники не відстоюють свої інтереси, а надають пояснення з питань, що мають значення для повного та об'єктивного розгляду справи та прийняття обґрунтованого рішення; по-друге, КСУ не є органом повноважним проводити слідчі (розшукові) дії, а має лише право витребувати будь-яку інформацію для можливого її використання в якості доказів виключно у межах, встановлених законом; по-третє, на відміну від судових процесів у судах загальної юрисдикції конституційний судовий процес орієнтований не на вивчення обставин, які спонукали суб'єкта звернутися до Суду за захистом своїх порушених прав, свобод та законних інтересів, а виключно на вирішення питань конституційності законів та інших правових актів, застосованих відповідними органами державної влади в справі суб'єкта звернення; по-четверте, конституційний судовий процес не можна повною мірою вважати науково-дослідною діяльністю, однак окремі елементи такої діяльності у ньому мають місце та нерідко вагомо впливають на результати конституційного провадження; по-п'яте, вирішення питань, віднесених до повноважень Суду, потребують використання як загальних методів дослідження, так і формування власного спеціального методологічного інструментарію і понятійного апарату.

У підрозділі 1.3 «*Методологія та понятійний апарат дослідження конституційного судового процесу і доказування в ньому*» розглянута система принципів та загальних способів організації і структурування теоретичної та практичної діяльності Суду.

У процесі дослідження конституційного судового процесу виокремлено два види методології: загальнонаукову (філософську) та конкретно-наукову (прикладну), а також три категорії методів, які вирізняються відповідно до широти їх застосування в науці: філософські, загальнонаукові і конкретно-наукові.

Проведений аналіз дозволив констатувати, що понятійний апарат дослідження філософсько-правових засад доказування у конституційно-судовому процесі є невід'ємною складовою його методології, яка відображає особливості викладення матеріалу з метою формування науково обґрунтованої доказової бази авторського розуміння порушених проблем та визначення шляхів їх подолання. Елементами цього понятійного апарату визнано як загальноприйняті терміни та поняття, адаптовані до специфіки методології дослідження філософсько-правових засад доказування у конституційному судовому процесі, так і терміни, щодо яких було надано авторське тлумачення їх змісту і сутності («доказ», «предмет доказування», «суб'єкт доказування», «процес доказування», «допустимість доказу» «внутрішнє переконання судді»).

Розділ 2 «Доказування як пізнання в конституційному судовому процесі» складається з трьох підрозділів, у яких розглядається сутність, принципи, об'єкт та предмет доказування у конституційному судовому процесі як різновиди юридичного пізнання.

У підрозділі 2.1 «Гносеологічний зміст і сутність судового пізнання як різновиду юридичного пізнання» зазначено, що теорії пізнання та креативності пізнавальної діяльності історично виникли одночасно з філософією як її ядро, навколо якого було побудовано все інше змістовне наповнення.

Аргументовано, що основи доказування у конституційному судовому процесі як різновиду юридичного пізнання ґрунтуються на принципі пізнавальності права, правових приписів, обставин справи та інших юридично значимих фактів. Цей вид пізнання характеризується розробленими відповідно до канонів формальної логіки (філософська складова) та регламентованими законодавством (правова складова) спеціальними способами, прийомами та формами доказування як основним методом встановлення істини у ході зазначеного процесу.

Проаналізовано дискусійні питання щодо визначення сутності і змісту об'єкта та предмета пізнання у процесі доказування в юридичному процесі. Так, порівняння наукових позицій вітчизняних (Я. Бондаренко, О. Лушніков, В. Сирих та інших) та зарубіжних (Е. Вогелін, А. Месбах, Л. Паріс, Л. Поудрієр) правознавців, дозволило сформулювати наступні положення: по-перше, до об'єкта пізнання правової (юридичної) науки в цілому і її окремих галузей належать держава, право, правовідносини, правотворчість, правозастосування, правопорушення та інші правові явища. Саме вони становлять основу об'єкта пізнання та доказування в юридичному процесі; по-друге, предмет юридичного пізнання становлять закономірності виникнення і розвитку правових форм самоорганізації суспільства, правових норм (правової системи) та юридична техніка, а також об'єктивні, необхідні істотні, стійкі і загальні зв'язки (співвідношення залежності), що складаються як між головними правовими явищами й інститутами, так і в процесі їх взаємодії з іншими соціальними явищами, а також зміст правил, засобів і прийомів, які використовуються при розробці і систематизації законів та інших нормативних актів; по-третє, пізнання є результатом контакту між суб'єктом і об'єктом доказування, проблема їх взаємозв'язку та взаємодії є вирішальним питанням у теорії пізнання.

У підрозділі 2.2 «Теоретико-методологічний та практичний рівні в доказуванні як пізнанні» досліджуються особливості та рівні юридичного пізнання як засобу формування системи доказування у судовому процесі.

Узагальнюючи результати здійсненого аналізу можна стверджувати, що пізнання як засіб формування системи доказування у судовому процесі здійснюється не лише шляхом споглядання, а й є результатом розумової діяльності суддів та учасників цього процесу з метою осмислення подій, які сталися, пошуку інформації при розумінні її різновидів і мети самого пошуку. Судове доказування здійснюється не хаотично, а відповідно до загальних концептуальних методологічних засад філософії права. Зокрема, для методологічного аналізу наукового пізнання істотне значення має відмінність між двома видами або рівнями знання і, відповідно, двома типами дослідження – теоретичним та емпіричним. Інтегрувати різні способи юридичного пізнання

права допомагає методологічна розробка зазначених питань методами юридичної герменевтики.

Доведено, що методи пізнання у процесі доказування в конституційному провадженні доцільно розглядати як структурно-ієрархічну трирівневу систему. До першого (найвищого) рівня цієї системи належать філософські та загальнонаукові, діалектико-філософські методи; до другого – методи, адаптовані до умов конституційного судочинства; до третього – специфічні методи, які сформувалися у процесі генезису інституту конституційного судового контролю. Зазначена система заснована на світоглядно-філософському принципі пізнавальності предмета конституційного судового доказування із застосуванням науково обґрунтованих методів, які враховують специфіку функціонування інституту конституційного судового контролю. Застосування комплексу філософських, юридичних та інших методів пізнання у конституційному судовому процесі має на меті отримання знань (об'єктивної інформації) та їх використання для досягнення суспільно корисного результату конституційного провадження та окреслення напрямів його подальшого удосконалення.

У підрозділі 2.3 *«Світоглядні виміри та філософсько-правові аспекти встановлення істини доказуванням у конституційному судовому процесі»* на основі аналізу джерельної бази (праці видатних мислителів Античності, Нового часу та сучасності) досліджувалась специфіка інтуїтивного розуміння істини як логічної релевантності між світоглядом та реальністю.

Обґрунтовано, що в контексті окресленого предметного поля дослідження особливої уваги заслуговує визначення сутності і змісту понять «правда» та «істина», які хоча й близькі за змістом, але не є тотожними. Істина у широкому розумінні – об'єктивна реальність, встановлена в результаті розумової діяльності з оцінки достовірності знань щодо предмета аналізу. Йдеться саме про такі знання, які підтверджені як правдиві, оскільки суб'єкт їх надання може несвідомо помилятися або вони можуть бути плодом його уяви.

Визначено, що характерні особливості принципів та правил встановлення істини в процесі доказування у конституційному судовому процесі визначаються специфікою об'єктів дослідження вітчизняного конституційного правосуддя, до яких згідно з Конституцією України належать: закони та інші правові акти Парламенту, акти Президента та Уряду, правові акти Верховної Ради АРК; міжнародні договори, питання, винесені на всеукраїнський референдум та пов'язані з усуненням з поста Президента у порядку імпічменту, проекти законів про внесення змін до Конституції у разі порушення питання про їх конституційність, а також норми самої Конституції у разі їх тлумачення.

Однією з характерних особливостей доказування у конституційному судовому процесі є наявність ситуації інформаційної невизначеності. Необхідність її подолання обумовлює наявність у суб'єкта доказування потреби отримання, детального аналізу та творчого осмислення отриманої інформації (у тому числі ініціативної). За таких обставин велике значення у

процесі доказування як основного фактора дотримання визначеного Конституцією України принципу обґрунтованості рішення та висновку КСУ має вільний доступ суддів та учасників конституційного судового процесу до інформаційних ресурсів ОБСЄ, ЄСПЛ, Венеціанської комісії та інших впливових міжнародних організацій у галузі права.

Розділ 3 «Онтологічні та аксіологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі зарубіжних країн», складається з трьох підрозділів, які відображають результати компаративістського аналізу законодавства різних країн щодо регулювання конституційного судового процесу в площині особливостей процесу доказування.

У підрозділі 3.1 *«Онтологічні та аксіологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі за найбільш поширеними системами (моделями) організації судового конституційного контролю»* розглянуто фундаментальні аспекти діяльності органів конституційної юрисдикції зарубіжних країн.

Встановлено, що онтологічні особливості доказування у конституційному судовому процесі у будь-якій країні випливають зі змісту відповідного філософсько-правового підходу, а саме – правової онтології. Аксіологічні особливості доказування в конституційному процесі конкретної країни обумовлені, насамперед, домінуючим у суспільстві ідеологічним підходом до розуміння процесу та предмета філософсько-правового вчення про їх формування, застосування та захист – конституційної аксіології.

Доведено, що повноваження та основні принципи функціонування органу конституційної юстиції певної моделі визначаються нормами конституцій і конкретизуються відповідними законами. Предмет доказування в конституційному судочинстві за будь-якою моделлю, як правило, впливає з повноважень, визначених Конституцією, та збігається з предметом розгляду конкретної справи згідно з процедурою, встановленою законом.

У підрозділі 3.2 *«Диференціація предмету доказування в конституційному судовому процесі країн різних систем права»* наведено результати порівняльно-аналітичного аналізу особливостей предмету доказування у конституційному провадженні країн із континентальною та англо-американською системами права.

Наголошено, що європейська (кельзенівська) модель конституційної юстиції передбачає створення спеціальних конституційних судів, які не входять у судову систему і розглядають питання, віднесені до їх компетенції поза зв'язком з обставинами, що спонукали звернення до них. Повноваження та основні принципи функціонування органу конституційної юстиції такої моделі регулюються нормами конституцій і деталізуються відповідними законами. Предмет доказування у конституційному судочинстві за континентальною (кельзенівською) моделлю впливає з повноважень, визначених Конституцією та збігається з предметом розгляду конкретної справи згідно з процедурою, встановленою законом. Його специфіка полягає в тому, що конституційний судовий процес такої моделі обмежений питаннями

права, тобто з'ясуванням конституційності або неконституційності об'єктів конституційного судового контролю, а також визначенням сутності та змісту об'єктів офіційного тлумачення тощо.

Особливості організації конституційного судового контролю у США, Великобританії, Ізраїлю, Японії та країн, у яких цей контроль організовано за англо-американською системою, полягають у тому, що: правові засади цієї системи (моделі) унеможливають абстрактний розгляд питання конституційності, що має наслідком відсутність проблеми визначення спеціальної компетенції для органу контролю; наявне розмежування її з компетентністю інших вищих та нижчих судів; процес доведення справи до Верховного суду є достатньо тривалим. Неможливість попереднього контролю та інші причини сприяли тому, що наділення функцією контролю за конституційністю нормативних актів зі сторони судових органів загальної юрисдикції не знаходить на сьогоднішній день поширення.

У підрозділі 3.3 «Філософсько-правові аспекти доказування в європейських та міжнародних судах при здійсненні наднаціональної юрисдикції» доведено, що тенденції глобалізації та формування міжнародного правового простору сприяють більш тісній співпраці держав та актуалізують процес виникнення в філософсько-правовій і теоретико-правовій площині питань онтологічних та аксіологічних аспектів діяльності міжнародних наднаціональних судових органів як елементів новітньої правової системи.

На основі дослідження філософських концепцій, положень актів міжнародного права, практики міжнародних судових установ та КСУ встановлено, що проблеми, пов'язані з уніфікацією норм права з метою розроблення загальноновизнаних засад і принципів, які б уможлилювали їх застосування на міжнаціональному рівні, є одними з найскладніших для вирішення у міжнародному праві в філософському і юридичному вимірах.

Аргументовано, що у ході формування взаємоприйнятних правил міжнародних відносин виникло розуміння необхідності запровадження дієвого контролю за дотриманням державами принципу сумлінного виконання міжнародних зобов'язань у формі міжнародно-правового звичаю «*pacta sunt servanda*». Не применшуючи важливість непорушності суверенних прав держави, міжнародне правосуддя, водночас, розкривається в аксіологічному осмисленні, пізнанні та доказуванні реальної сутності правотворчої і правозастосовної практики суб'єктів владних повноважень цих держав у контексті забезпечення та захисту загальноновизнаних людських цінностей.

Практика міжнародних судових органів захисту прав людини доводить, що ці органи докладають чимало зусиль задля ініціювання широкого застосування національними судами норм міжнародних конвенцій з прав людини. Зазначено, що положення актів міжнародного права та правові (юридичні) позиції, сформульовані у рішеннях Міжнародного Суду ООН, Суду ЄС, ЄСПЛ та інших міжнародних судових установ, широко використовуються національними судами як аргументи при вирішенні питань, що належать до їх компетенції.

Розділ 4 «Філософсько-правова характеристика доказів у конституційному судовому процесі» складається з трьох підрозділів, які відображають авторський підхід до класифікації та окреслення джерел доказів з позицій філософсько-правового осмислення їх оцінки у конституційному судовому процесі.

У підрозділі 4.1 *«Класифікація доказів та онтологічно-правова основа їх оцінки у конституційному судовому процесі»* зазначається, що ні Закон про КСУ, ні Регламент Суду взагалі не містять визначення поняття «докази у конституційному судовому процесі» та їх класифікацію.

Запропоновано авторську класифікацію доказів у конституційному судовому процесі в основу якої покладено їх філософсько-методологічні ознаки: логічні докази – одержані в результаті розумової діяльності суб'єкта доказування щодо дослідження наданої інформації із застосуванням прийомів та методів формальної логіки; аксіологічні докази – орієнтовані на захист загальнолюдських цінностей; онтологічні докази – відображають зв'язок питань з реаліями життєдіяльності у суспільстві; епістемні докази – формуються на підставі знань, отриманих у результаті вивчення досягнень у різних галузях сучасної науки.

Для класифікації доказів у конституційному судовому процесі може також застосовуватися їх систематизація за джерелами інформації, на підставі яких ці докази було сформовано (формальними ознаками), за аналогією класифікацій доказів у судових процесах загальної юрисдикції. Доцільним є їх поділ за належністю до предмета доказування у справі та темпоральними ознаками, зокрема у контексті впливу на формування юридичної позиції Суду. Загальними класифікаційними ознаками для доказів, незалежно від джерела інформації, на підставі якої вони були сформовані у конституційному судовому процесі, є їх законність, достовірність, належність та достатність.

Досліджуючи питання доказів та доказування у конституційному судовому процесі, слід виходити насамперед із того, що, на відміну від судів загальної юрисдикції, в яких пізнанню істини шляхом доказування при розгляді справ передують аналіз фактичних даних, філософсько-правові виміри доказування у конституційному судочинстві мають свої специфічні ознаки. Ці докази мають бути засновані не тільки на дедуктивних чи (та) індуктивних умовиводах, а й на результат аналізу і синтезу як норм конституції і законів, так і загальних принципів права, зокрема явно не виражених у тексті конституції і законів, стану дотичних до обставин справи суспільних відносин, а також надбань юридичної науки та інших галузей наукового знання.

У підрозділі 4.2 *«Світоглядні та соціально-психологічні виміри оцінки доказів у конституційному судовому процесі»* обґрунтовується авторське бачення необхідності оцінки доказів у конституційному судовому процесі у взаємозв'язку та взаємозумовленості формально-логічних, світоглядних та соціально-психологічних аспектів.

Наголошено, що відмінністю конституційного процесу від інших судових процесів є те, що його пізнавальна діяльність має не лише

ретроспективний, а й прогностичний характер. Ідеться про те, що крім чинних актів права (законів, актів глави держави та уряду тощо), предметом дослідження у конституційному судовому процесі є проекти законів про внесення змін до Конституції. У цих випадках діяльність Суду по суті полягає у прогнозуванні ймовірних наслідків прийняття таких актів у контексті унеможливлення порушення або звуження конституційних прав та свобод людини і громадянина та деструкції існуючої соціальної структури держави.

Не в останню чергу на пізнавальну діяльність Суду впливають соціально-психологічні аспекти духовно-культурних рис української ментальності, до яких можна віднести ірраціональність, алогічність, імпульсивність, наївну ідеалістичність, терпимість, прагнення до справедливості, а також тісний зв'язок з релігійними цінностями.

Доведено, що психологічні основи доказування в юридичному судовому процесі (конституційному, кримінальному, цивільному, адміністративному тощо) визначаються, насамперед, психологічними особливостями діяльності суб'єктів доказування. Хоча доказування у кожному з цих процесів має свої особливості, типовою для започаткування доказування є наявність ситуації інформаційної невизначеності. Зазначено, що необхідність її подолання обумовлює вимоги щодо наявності у суб'єкта доказування, крім відповідного рівня професійної підготовки, також здатності до ініціативного отримання необхідної інформації, її детального аналізу та творчого осмислення, а також опанування такими рисами, вміннями й навичками, як вміння стримувати емоції, толерантної поведінки, логічної побудови розумових висновків та риторичної майстерності (що є особливо важливим у діяльності колегіального судового органу).

У підрозділі 4.3 «Джерела доказів та їх епістемологічно-правові характеристики як основа доказування у конституційному судовому процесі» досліджено питання особливостей джерел доказів як онтологічно-правових основ доказування у конституційному судовому процесі.

Зазначено, що Закон про КСУ і його Регламент не містять визначення понять «документи» і «матеріали», однак виходячи зі змісту їх відповідних положень, можна дійти висновку, що у розумінні законодавця «документи» і «матеріали» як джерела доказів у конституційному судовому процесі не є тотожними й повинні розглядатися як різні форми таких джерел (носіїв інформації) (ч. 2 ст. 51, ч. 2 ст. 53, пп. 1, 3 ч. 5 ст. 53, пп. 7, 8 ч. 2 ст. 55 Закону, п. 7 ч. 1 § 54, п. 5 ч. 2 § 56 Регламенту тощо). Сформульовано гіпотезу, згідно з якою: по-перше, документи і матеріали належать до категорії «предметів»; по-друге, в конституційному судовому процесі джерелами доказів можуть бути й інші (крім документів і матеріалів) предмети, перелік або ознаки яких не визначено законодавством. Наголошено, що джерелами інформації, яка може бути прийнята Судом як докази, можуть бути: письмові пояснення учасників конституційного провадження (ч. 1 ст. 72); надані ними документи, матеріали та інша інформація, необхідні для повного і всебічного розгляду справи (ч. 2

ст. 72). При цьому, пояснення повинні бути правдивими, а документи, матеріали та інша інформація – достовірними (ч. 2 ст. 72).

Також встановлено, що допустимість доказів у будь-якому процесі залежить від дотримання правил прийнятності та тлумачення, яке надається їм суддею. Водночас, юридичні (правові) позиції з питань, пов'язаних із визначенням допустимості або недопустимості доказів у судовому процесі, виклав у низці своїх рішень і КСУ.

Розділ 5 «Філософсько-правове обґрунтування класифікації суб'єктів доказування та надання доказів у конституційному судовому процесі» складається з трьох підрозділів та присвячений розгляду сутнісних характеристик суб'єктів доказування у конституційному провадженні та аналізу гносеологічно-правових основ надання доказів суб'єктами права на конституційне подання/звернення та скаргу.

У підрозділі 5.1 *«Онтологічно-правові засади статусу суддів як суб'єктів доказування у конституційному судовому процесі»* зазначено, що поняття пізнання та доказування у конституційному судовому процесі є філософсько-правовими категоріями, які відображають окремі відносини, що належать до сфери діяльності суб'єктів судового доказування у конституційному провадженні. При цьому, пізнання у судовому процесі базується на пізнаних закономірностях у суспільних та природних явищах і спрямоване не на подальше заглиблення у сутність об'єкта, а на встановлення істини конкретного факту.

Специфіка такого пізнання обумовлена низкою обмежень та приписів процесуального й етичного характеру, що пояснюється своєрідністю предмета дослідження. Доказування досягає своєї мети тільки у випадках правильного визначення предмета доказування, його меж і суб'єктів. Встановлено, що судді як суб'єкту доказування у вітчизняному судовому процесі належить центральне місце в системі правового захисту конституційних та інших правових цінностей, припинення порушень права і відновлення порушеного права.

При розгляді справ усі судді мають рівні права та шляхом особистого голосування висловлюють своє ставлення щодо питань, які розглядаються, за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні кожного доказу з точки зору належності, допустимості, достовірності, в сукупності зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Колегіальний розгляд справи є однією з гарантій повного, всебічного й об'єктивного розгляду справ, винесення законного, обґрунтованого і справедливого рішення.

У той самий час, вітчизняний конституційний судовий процес не є змагальним та особи, залучені до нього, згідно з законодавством мають статус не сторін, що є обов'язковим у змагальному судовому процесі, а учасників. Оскільки суб'єкти права на конституційне подання, звернення або скаргу та інші учасники конституційного судового процесу не уповноважені

законодавцем брати участь у дослідженні, оцінці й використанні доказів, їх статус у процесі доказування доцільно визначити як суб'єкти надання доказів.

У підрозділі 5.2 «Формально-юридичні характеристики Секретаріату, Колегії, Сенату, Великої Палати КСУ як суб'єктів доказування» зазначено, що суб'єктом доказування відповідності або невідповідності наданих до Суду матеріалів вимогам прийнятності в частині доказування у конституційному судовому процесі є Секретаріат Суду, а предметом – відповідність формальних ознак конституційного подання, звернення або скарги зазначеним вимогам.

Підставою для рішення Секретаріату про прийняття або відмову у прийнятті конституційного подання чи звернення є результат доказування їх відповідності встановленій формі, а не суті звернення чи подання. Останнє стосується компетенції колегій і складу КСУ. Зазначається, що запровадження процедури визначення формальних ознак прийнятності матеріалів, з якими заявник звертається до Суду, є характерним для початкової стадії будь-якого судового процесу. Це означає, що заяви (подання, звернення, скарги тощо) та додані до них матеріали повинні містити докази відповідності встановленим законодавством вимогам до їх форми та наявності необхідних реквізитів. Особливе та одне з вирішальних значень у доказуванні на стадії прийняття рішення по суті у конституційному судовому процесі мають сформульовані Судом юридичні (правові) позиції. Вони диференціюються на такі, що можуть бути застосовані при вирішенні питання у конкретній справі та ті, що мають універсальний характер й можуть використовуватися як докази при вирішенні питань, порушених в інших справах.

У підрозділі 5.3 «Гносеологічно-правові основи надання доказів суб'єктами права на конституційне подання/звернення чи скаргу» зазначається, що віднесення фізичних осіб приватного права до суб'єктів права звернення до Суду з конституційною скаргою ґрунтується більшою мірою не на позитивістському підході до правотворчої діяльності, а на філософсько-правових засадах ідеології справедливості, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України в концепції справедливості закону.

Аналіз змісту відповідних положень Закону про КСУ свідчить, що, визначивши коло суб'єктів права на звернення до нього з конституційною скаргою, Закон, водночас, зобов'язує їх надати правове обґрунтування з доказами того, що: оскаржений закон було застосовано судом при вирішенні саме його справи; судові рішення є остаточним у справі щодо зазначеної особи; скаржником вичерпано всі інші національні засоби юридичного захисту; внаслідок застосування закону зазнало порушення конкретне з гарантованих Конституцією України прав людини.

Надання суб'єктами права на звернення до КСУ достовірних доказів твердження про неконституційність оскарженого правового акта або з інших питань, вирішення яких віднесено до компетенції Суду, є обов'язковою умовою прийнятності конституційного подання або конституційного звернення. До таких доказів слід віднести: положення статей Конституції та

законів України, акти або дії органів державної влади та їх посадових осіб, рішення судів загальної юрисдикції, юридичні позиції КСУ та міжнародних судових органів, положення міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано парламентом, інші матеріали та документи, які стосуються справи.

Констатовано, що встановлення у законодавчому порядку правила, згідно з яким звернення суб'єкта права на конституційну скаргу до КСУ обумовлене необхідністю дотримання певних вимог, відповідає сталим традиціям зарубіжного законодавства у галузі конституційного судового процесу.

Розділ 6 «Перспективи доказування у вітчизняному конституційному судовому процесі через призму філософії права» складається з чотирьох підрозділів, які присвячені аналізу можливостей удосконалення процесу доказування у конституційному провадженні в контексті філософсько-правового підходу.

У підрозділі 6.1 *«Перспективи створення аксіологічних та формальних передумов оцінки доказів конституційного судового процесу у світоглядному вимірі»* пропонується авторське бачення конструкції світоглядного виміру оцінки доказів у конституційному провадженні.

Удосконалення процесу доказування у конституційному провадженні повинне базуватися на врахуванні аксіологічних та формальних аспектів в оцінці доказів. Зазначене стає можливим за умови використання: методологічних прийомів онтології – з метою визначення сутнісних характеристик наданих доказів (умови виникнення, надійність, достовірність тощо); футурологічного прогнозування ролі доказів у встановленні істини – для прийняття об'єктивного та обґрунтованого рішення у справі; аксіологічного дослідження доказів – з метою визначення їх впливу (позитивного або негативного) на рівень захисту загальновизнаних у соціумі цінностей; методів праксеології – з метою визначення причин та наслідків виникнення наданих доказів; теоретичних постулатів та методологічних прийомів епістемології – які використовуються для набуття знань про сутність доказів, які оцінюються; етіологічного вчення – з метою виявлення причинно-наслідкового зв'язку доказів з фактами та обставинами, на які суб'єкт звернення до органу конституційної юрисдикції посилається як на обґрунтування необхідності вирішення питань, порушених у поданні, зверненні або скарзі.

У підрозділі 6.2 *«Антропологічно-правова характеристика внутрішнього переконання судді при оцінці доказів у конституційному судовому процесі»* зазначено, що доказування – це складний психологічний процес, у результаті якого у судді формується та чи інша думка у справі, ключове значення в якому має психологічна сторона процесу доказування, яка виступає не тільки механізмом формування доказів, але й елементом формування внутрішнього переконання суб'єктів доказування як основи для оцінки системи і сукупності доказів.

Доведено, що доказування у конституційному судовому процесі є сукупністю практичної і розумової діяльності виключно суддів, результати якої оформлюються у вигляді акта (рішення, висновок, ухвала) колегіального органу КСУ (Велика палата, сенати, колегії). Констатується, що вітчизняне законодавство, яким урегульовано діяльність КСУ, не закріплює понять «оцінка доказів» та «внутрішнє переконання судді». Було зроблено висновок, що визначення цих понять повинно враховувати наступні міркування, а саме: по-перше, на формування внутрішнього переконання судді Конституційного Суду з питань оцінки доказів значний вплив мають об'єктивні та суб'єктивні фактори. До об'єктивних слід віднести обставини та факти, які встановлені у ході розгляду справи; до суб'єктивних – такі особистісні риси як: світогляд, правосвідомість, цінності, професійний досвід; по-друге, філософсько-правова та психологічна категорія «внутрішнє переконання судді» у конституційному судовому процесі *de facto* є відображенням його суб'єктивної впевненості у правильності оцінки об'єктивно установлених обставин чи фактів, тобто є специфічною формою відображення об'єктивної дійсності; по-третє, суддя органу конституційної юрисдикції, керуючись внутрішнім переконанням, висловлює своє ставлення до оцінки доказів Судом, як колегіальним судовим органом, шляхом голосування та в окремій думці, яка є невід'ємною частиною рішення цього органу.

У підрозділі 6.3 «Гносеологічно-правові аспекти доказування у конституційному судовому процесі у справах за конституційними поданнями/зверненнями та скаргами» зазначається, що доказування у конституційному провадженні складається з двох етапів: збору та оцінки доказів при отримання вимог прийнятності конституційної скарги; збору, оцінки та використання доказів для вирішення справи по суті.

Наголошується, що докази, які вказують на можливе скасування або обмеження прав і свобод людини і громадянина як основоположних загальнолюдських цінностей, є першочерговою підставою для визнання Судом законопроекту таким, що не відповідає конституційно встановленим вимогам його розгляду парламентом.

Характерною особливістю доказування у конституційному судовому процесі за конституційним зверненням є те, що Суд вивчає та оцінює докази, які вказують на конституційність/неконституційність виключно закону, що застосовувався при прийнятті судового рішення. Керуючись формальною логікою, Суд використовує філософсько-правовий методологічний інструментарій з метою визначення відповідності закону (його окремих положень) конституційно встановленим ідеологічним засадам та принципам («духу») і правилам діяльності держави в особі її владних органів («букви» або «права»). Водночас, оскільки Суд не є ні судом апеляційної, ні касаційної інстанцій, до його компетенції не належать перевірка законності самого судового рішення та визначення обсягу матеріальної і моральної шкоди, яка була завдана цим рішенням у разі застосування неконституційного закону.

Зазначається, що повноваження КСУ надавати офіційне тлумачення положень Основного Закону України є важливою функцією не тільки з точки зору дотримання конституційної законності, а й має особливе значення як діяльність, спрямована на визначення сутнісних засад конституційного процесу як відображення соціально-культурного стану суспільства та показників реального рівня взаємовідносин між соціумом і індивідом, владою і громадянином, механізмом державної влади та інститутами громадянського суспільства у їх єдності та суперечності. Доведено, що сутність доказування у конституційному судовому процесі у справах про офіційне тлумачення Конституції України з гносеологічно-правової позиції полягає у наступному: по-перше, це збирання, оцінка та використання доказів, які сприяють правильному розумінню питань права, тобто юридичного змісту конституційної норми; по-друге, виходячи зі свого завдання – гарантувати верховенство Конституції України, Суд зобов'язаний дослідити наявні докази щодо відповідності її «духу» – духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, закладених в основу головного правового акта держави.

У підрозділі 6.4 «Основні проблеми законодавчого врегулювання діяльності КСУ та шляхи їх подолання в контексті філософсько-правового підходу» зазначається, що судові рішення будь-якої інстанції повинно відповідати низці вимог, найважливішими з яких є правосудність, яка поєднує в собі обґрунтованість (стосується питань факту) та законність (стосується питань права).

Констатується наявність юридичного казусу – з одного боку, діяльність КСУ повинна бути зорієнтована на дотримання принципу верховенства права, тобто ч. 1 ст. 8 Конституції, зміст якого в Основному Законі не розкривається, а з іншого – на гарантування верховенства Конституції, тобто на ч. 2 Конституції. Водночас, незважаючи на імперативний припис ч. 3 Конституції України, згідно з яким «матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку», за 22 роки дії Основного Закону української держави такого закону прийнято не було, що безумовно негативно позначається на поновленні прав і законних інтересів громадян. Відповідно до вищенаведеного, обґрунтована необхідність ухвалення Закону України «Про порядок відшкодування матеріальних та моральних збитків, завданих фізичним та юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними рішеннями Конституційного Суду України».

Розроблено модель сучасної системи законодавчого забезпечення діяльності вітчизняного органу конституційної юрисдикції за схемою, яку умовно визначено як «Конституція – закони про КСУ – інші закони та кодекси», оскільки чинний закон про КСУ, як і попередній, є невдалою спробою водночас врегулювати організаційні, функціональні та процесуальні аспекти його діяльності.

Узагальнення законодавства, яким врегульовано діяльність судів загальної юрисдикції та деяких органів конституційної юрисдикції зарубіжних

країн дозволяє умотивовано аргументувати необхідність розробки та прийняття окремих законів з питань: статусу органу конституційної юрисдикції та його суддів; повноважень Суду та порядку звернення до нього; конституційного судового процесу.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і надані практичні рекомендації та пропозиції щодо вирішення важливої наукової проблеми, сутність якої полягає в розкритті та осмисленні феномену доказування в конституційному судовому процесі з позицій філософсько-правової парадигми; виявлення онтологічних, аксіологічних, психологічних та формальних передумов удосконалення процесу доказування в конституційному провадженні. На підставі проведеної роботи сформульовано такі висновки:

1. Незважаючи на важливу роль конституційного правосуддя у загальнодержавному механізмі захисту статусу людини і загальнолюдських цінностей, слід констатувати, що питання, пов'язані з розглядом світоглядного змісту його суті, структури, функціонування і розвитку, до цього часу лишаються малодослідженими вітчизняною правознавчою наукою. Світоглядний аспект конституційного судового процесу полягає у відображенні місця людини у сучасному соціумі, ставлення індивіда до дійсності, інших людей і соціальних утворень, до мети і напрямів соціальної діяльності у суспільстві. Констатується залежність світоглядного змісту судового конституційного процесу від ідеологічних засад та принципів конституціоналізації суспільних відносин у соціумі. Базуючись на положенні, що ідеологія як система ідей виконує регулятивну і прогностичну функції в соціумі, цілком справедливо вести мову про ідеологію конституції, конституційного права і конституційного судового процесу.

2. Питання, пов'язані зі специфікою конституційного судового процесу, досліджені значно менше у порівнянні з іншими видами юридичних процесів. До його особливостей належить те, що він не є змагальним, учасники не відстоюють свої інтереси, а надають пояснення з питань, що мають значення для повного та об'єктивного розгляду справи і прийняття обґрунтованого рішення. КСУ не є органом повноважним проводити слідчі (розшукові) дії, а має лише право витребувати будь-яку інформацію для можливого її використання в якості доказів виключно у межах, встановлених законом. На відміну від судових процесів у судах загальної юрисдикції конституційний судовий процес орієнтований не на вивчення обставин, які спонукали суб'єкта звернутися до Суду за захистом своїх порушених прав, свобод та законних інтересів, а виключно на вирішення питань конституційності законів та інших правових актів, застосованих відповідними органами державної влади в справі суб'єкта звернення.

3. Аналіз методологічних засад дослідження конституційного судового процесу дозволяє стверджувати про застосування в сучасній практиці КСУ задля забезпечення верховенства Конституції України низки методів конституційного тлумачення, а саме: текстового, історичного, функціонального, доктринального, юриспруденційного тощо. Водночас узагальнення методології дослідження конституційного судового процесу припускає виокремлення двох наступних її різновидів: загальнонаукового (філософського) та конкретно-наукового (прикладного). В той же час, доцільним є диференціація трьох категорій методів, які вирізняються відповідно до широти їх застосування: філософські, загальнонаукові і конкретно-наукові. Філософські (діалектичні) методи через загальність філософії можуть бути застосовані до будь-якого окремого дослідження, більше того, методи конкретних наук, збудовані логічно правильно, відтворюють структуру діалектичного методу, який має важливе значення для процесу доказування.

Понятійний апарат філософсько-правового розгляду феномену доказування у конституційному судовому процесі слід розглядати як організовану інформаційну систему, що має ознаки цілісності і відносної самостійності функціонування у правовому понятійному просторі. Елементами зазначеної системи виступають: загальноприйняті терміни та поняття у розумінні характерних особливостей методології дослідження філософсько-правових засад доказування у конституційно-судовому процесі («акт», «законодавство», «теорія») та терміни й поняття, визначення яких є дискусійними у наукових колах або малодослідженими – їм надається авторське тлумачення («доказ», «предмет доказування», «суб'єкт доказування», «процес доказування», «допустимість доказу»).

4. Гносеологічний зміст судового пізнання в юридичному процесі становлять: закономірності виникнення і розвитку правових форм самоорганізації суспільства, правових норм або права (правової системи); юридична техніка; об'єктивні, істотні, стійкі і загальні зв'язки (співвідношення залежності), що складаються як між головними правовими явищами й інститутами, так і в процесі їх взаємодії з іншими соціальними явищами; зміст правил, засобів і прийомів, які використовуються при розробленні й систематизації законів та інших нормативно-правових актів.

Обґрунтоване судове рішення, в основу якого покладено пізнання певних соціально значущих обставин події та доведення наявності певних юридично значущих фактів, є не стільки наслідком формального застосування законодавчо визначених процесуальних дій (юридичний фактор), скільки результатом розумово-пізнавальної діяльності суду та осіб, які беруть участь у справі, із застосуванням формальної логіки та інших методів юридичного пізнання (філософський фактор).

5. Для методологічного аналізу судового пізнання істотне значення має відмінність між двома видами або рівнями знання і, відповідно, двома типами дослідження – практичним і теоретичним. Методи практичного рівня, які застосовуються для збирання вихідних фактичних даних і їх первісної

систематизації, можна умовно розділити на основні (спостереження, експеримент) та допоміжні (методи фіксації результатів спостереження і експериментування тощо). Теоретичне знання, на відміну від емпіричного, будується розумовим шляхом, за відсутності контакту з досліджуваними об'єктами. До його методів належать: формалізація і реалізація, аксіоматизація, застосування різних форм умовиводів, моделювання, прийоми семантичного аналізу мови науки тощо.

Узагальнення методологічного інструментарію у процесі доказування в конституційному провадженні передбачає його розгляд як структурно-ієрархічної тривірневої системи. До першого (вищого) рівня цієї системи належать філософські та загальнонаукові методи; до другого – методи, адаптовані до умов конституційного судочинства; до третього – специфічні методи, які сформувалися у процесі генезису інституту конституційного судового контролю.

6. Пізнання істини за всіх часів було однією із центральних категорій гносеології та головним аспектом життєдіяльності соціуму, зокрема у філософії та богослов'ї – як предмет аналізу питань пізнавальності навколишнього світу; у правознавстві та правозастосуванні – як спосіб об'єктивного врегулювання певних правовідносин; у повсякденні – як фактор відповідності потреб та реальних можливостей. Констатується наявність значної кількості визначень філософсько-правової природи та сутності істини в межах окремих теорій, а саме: кореспондентських або відносних, когерентних або раціонально-інтуїційних, прагматичних або матеріально-узгоджених, абсолютних або об'єктивних.

Для характеристики об'єктивної істини доказуванням у конституційному судовому процесі доцільно застосовувати такі філософсько-категоріальні критерії, як «абсолютна» (достовірно встановлена, незмінна в явищах) і «відносна» (неповна, неточна, вірогідна). У цьому розумінні абсолютна істина – це вичерпне достовірне знання про природу, людину і суспільство, а відносна істина – це неповне, неточне знання, відповідне певному рівню розвитку суспільства, який обумовлює ті чи інші способи оволодіння знанням та знання, що залежать від певних умов, місця і часу їх отримання. Слід зазначити, що істина, що встановлюється у судовому процесі, – це об'єктивна інформація про предмет пізнання, що отримується в результаті вивчення явищ, матеріальних або емпіричних даних за допомогою чуттєвого чи інтелектуального осягнення або повідомлення про нього, характеризується з точки зору її достовірності та використовується для доказування. Натомість, правда або правдивість інформації, отриманої у ході судового процесу, у тому числі конституційного, нерідко є суб'єктивною, духовною реальністю у її пізнавально-доказовому аспекті.

7. Онтологічні особливості доказування у конституційному судовому процесі у будь-якій країні впливають зі змісту відповідного філософсько-правового вчення, яке лежить в основі її правової системи та правового регулювання. Практично усі сучасні правові системи, попри відмінності між

ними, орієнтовані на дедуктивно-індуктивні способи обґрунтування. Необхідно зазначити, що Суд при розгляді справи, з одного боку, не може відриватися від реальності, а з іншого – має усвідомлювати, що надмірна орієнтація на реальність не тільки не наближає до істини права, а й може призвести до його порушення.

Аксіологічні особливості доказування в конституційному процесі будь-якої країни обумовлені, насамперед, домінуючим у суспільстві ідеологічним підходом до розуміння суті і змісту конституційних цінностей як фундаментальних, ціннісних основ конституційного процесу. У сучасній моделі демократичної, правової та соціальної держави система конституційних цінностей будується за принципом органічного поєднання традицій, звичаїв, ментальних критеріїв культури, моралі та релігії із загальновизнаними на міжнародному рівні принципами взаємовідносин індивідуума і соціуму (в особі держави та інститутів громадянського суспільства).

8. Традиційно найбільш поширеними у світі системами (моделями) організації судового конституційного контролю є романо-германська або європейська, континентальна (кельзенівська) та англо-американська (англосаксонська). Відповідно предмет доказування у конституційному судочинстві за континентальною (кельзенівською) моделлю, як правило, впливає з повноважень, визначених конституцією, та збігається з предметом розгляду конкретної справи згідно з процедурою, встановленою законом. Його специфіка полягає в тому, що конституційний судовий процес такої моделі обмежений питаннями права, тобто з'ясуванням конституційності або неконституційності об'єктів конституційного судового контролю, також визначенням сутності та змісту об'єктів офіційного тлумачення тощо. Англо-американська система (модель) конституційного судового контролю унеможливорює абстрактний розгляд питання конституційності, що має наслідком відсутність проблеми визначення спеціальної компетенції для органу контролю, розмежування її з компетентністю інших вищих та нижчих судів.

9. Проблеми, пов'язані з уніфікацією норм права з метою розроблення загальновизнаних засад і принципів, які б уможливлювали їх застосування на міжнародному рівні, є одними з найскладніших для вирішення. Водночас, сучасна демократична, правова держава не може повноцінно функціонувати у правовому вакуумі. Зазначене обумовлює вплив національних правових систем на нормотворення у міжнародному праві, а останнє в сучасних умовах є важливим чинником формування національного законодавства, зокрема шляхом імплементації норм міжнародного права у це законодавство. Положення актів міжнародного права та правові (юридичні) позиції, сформульовані у рішеннях Міжнародного Суду ООН, Суду ЄС, ЄСПЛ та інших міжнародних судових установ, широко використовуються національними судами як аргументи при вирішенні питань, що належать до їх компетенції.

У межах сучасної онтології та аксіології міжнародного правосуддя сформувалася концепція утвердження екзистенціального (реально існуючого) підходу як такого, що передує есенціальному (сутнісному) підходу до філософського осмислення відносин індивіда та соціуму. Йдеться про те, що не применшуючи важливість непорушності суверенних прав держави, міжнародне правосуддя водночас розкривається в аксіологічному осмисленні, пізнанні та доказуванні реальної сутності правотворчої і правозастосовної практики суб'єктів владних повноважень цих держав, у контексті забезпечення та захисту загальноновизнаних людських цінностей.

10. Закон про КСУ та Регламент Суду не містять визначення поняття «докази у конституційному судовому процесі» та їх класифікацію. Відповідно, пропонується класифікація доказів у конституційному судовому процесі, одним з критеріїв якої є їх філософсько-методологічні ознаки: логічні докази; аксіологічні докази; онтологічні докази; епістемологічні докази. Загальними класифікаційними ознаками для доказів, незалежно від джерела інформації, на підставі якої вони були сформовані у конституційному судовому процесі є їх законність, достовірність, належність та достатність.

На відміну від судів загальної юрисдикції, в яких пізнанню істини шляхом доказування при розгляді справ передує аналіз фактичних даних, філософсько-правові виміри доказування у конституційному судочинстві мають свої специфічні ознаки. Зокрема, докази мають бути засновані на аналізі та синтезі як норм конституції і законів, так і загальних принципів права, які явно не виражених у тексті конституції і законів, врахуванні стану дотичних до обставин справи суспільних відносин, а також надбань юридичної науки та інших галузей наукового знання.

11. Відмінністю конституційного процесу від інших судових процесів є те, що його пізнавальна діяльність має не лише ретроспективний, а й прогностичний характер. На пізнавальну діяльність Суду впливають соціально-психологічні властивості духовно-культурних рис української ментальності. Психологічні основи доказування в конституційному судовому процесі визначаються, насамперед, психологічними особливостями діяльності суб'єктів доказування, хоча доказування у кожному з цих процесів має свої особливості, типовою для започаткування доказування є наявність ситуації інформаційної невизначеності.

До загальних завдань судової психології, що притаманні конституційному судовому процесу, належать: вивчення психологічних особливостей судового процесу (юридичної процедури); оцінка психологічної ефективності законодавчих норм та правотворчого процесу; дослідження шляхів формування психічної діяльності учасників судового процесу з метою оптимального виконання завдань правосуддя; аналітичне дослідження психологічних основ окремих процесуальних дій з метою удосконалення доказування як форми пізнавальної діяльності; формування юридичних (правових) позицій із загальних та окремих філософсько-правових, психологічних, морально-культурологічних тощо.

12. Закон про КСУ і його Регламент не містять визначення понять «документи» і «матеріали», однак виходячи зі змісту їх відповідних положень, можна дійти висновку, що у розумінні законодавця «документи» і «матеріали» як джерела доказів у конституційному судовому процесі не є тотожними й повинні розглядатися як різні форми таких джерел. Джерелами інформації, яка може бути прийнята КСУ як докази, можуть бути: письмові пояснення учасників конституційного провадження; надані ними документи, матеріали та інша інформація, необхідна для повного і всебічного розгляду справи. При цьому, пояснення повинні бути правдивими, а документи, матеріали та інша інформація – достовірними. Допустимість доказів у будь-якому процесі залежить від дотримання правил прийнятності та тлумачення. Перевірка доказів на їх допустимість є найважливішою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина та ухвалення законного і справедливого рішення у справі.

13. Судді як суб'єкту доказування у вітчизняному судовому процесі належить центральне місце в системі правового захисту конституційних та інших правових цінностей, припинення порушень права і відновлення порушеного права. На відміну від більшості судових процесів у судах загальної юрисдикції, рішення у конституційному судовому процесі приймається виключно колегіально, визначеною законом мінімальною кількістю голосів суддів від повноважного складу Суду або його робочих органів (сенати, колегії). При розгляді справ усі судді мають рівні права та шляхом особистого голосування висловлюють своє ставлення щодо питань, які розглядаються, за своїм внутрішнім переконанням. Воно ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні кожного доказу з точки зору належності, допустимості, достовірності та в сукупності зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Колегіальний розгляд справи є однією з гарантій повного, всебічного й об'єктивного розгляду справ, прийняття законного, обґрунтованого і справедливого рішення.

14. Здійснення доказування у повному обсязі є виключною прерогативою КСУ і здійснюється його робочими органами у порядку та обсязі, що встановлені законодавством. Суб'єктом доказування відповідності або невідповідності наданих до Суду матеріалів вимогам прийнятності в частині доказування у конституційному судовому процесі є Секретаріат Суду, а предметом – відповідність формальних ознак конституційного подання, звернення або скарги зазначеним вимогам.

Підставою для рішення Секретаріату про прийняття або відмову у прийнятті конституційного подання чи звернення є результат доказування їх відповідності встановленій формі, а не суті звернення чи подання. Останнє стосується компетенції колегій і складу КСУ. Згідно з вітчизняним законодавством сенати та Велика палата КСУ не пов'язані ухвалами колегій про відкриття або відмову у відкритті конституційного провадження. У разі коли ці органи Суду як суб'єкти доказування встановлять наявність доказів,

достатніх для відкриття або відмови у відкритті конституційного провадження, вони можуть ухвалити рішення, прямо протилежне рішенню колегії.

15. Надання суб'єктами права на звернення до КСУ інформації, яка свідчить про неконституційність оскарженого правового акта або з інших питань, вирішення яких віднесено до компетенції Суду, є обов'язковою умовою прийнятності конституційного подання або конституційного звернення.

Законодавство не обмежує можливості надання доказів суб'єктами права на конституційне подання або конституційне звернення виключно шляхом їх залучення до зазначених клопотань, зокрема учасник конституційного провадження: має право надавати усні та письмові пояснення; викладати свої думки з питань, що розглядаються; ставити з дозволу головуючого запитання іншим учасникам конституційного провадження; заявляти клопотання, які Сенат чи Велика палата розглядає в залі засідань або в окремій кімнаті для обговорення; зобов'язаний у разі запрошення з'являтися на засідання, пленарне засідання Сенату, Великої палати, давати правдиві пояснення, надавати документи, матеріали та іншу інформацію, необхідні для повного та всебічного розгляду справи. Констатовано, що встановлення у законодавчому порядку правила, згідно з яким звернення суб'єкта права на конституційну скаргу до КСУ обумовлене необхідністю дотримання певних вимог, відповідає сталим традиціям зарубіжного законодавства у галузі конституційного судового процесу.

16. Розглядаючи сутність доказування як ціннісної спрямованості з притаманними соціуму спільними світоглядними мотивами, можна з впевненістю стверджувати про наявність значного впливу пануючої у суспільстві ідеології на процесуальну діяльність органів конституційної юрисдикції, у тому числі на стадії оцінки доказів. Основними ознаками сучасного вітчизняного конституційного процесу є зібрання та оцінка доказів конституційності правових актів в аспекті їх відповідності світоглядним гуманістичним принципам діяльності правової, демократичної та соціальної держави. Гуманізм визнається світоглядним методологічним принципом і показником рівня цивілізованості сучасної людини і суспільства, їх духовної і матеріальної культури, пронизує усі сфери людської життєдіяльності, має універсальний космополітичний характер і належить до основних соціальних цінностей.

Світоглядні основи конституційного судового процесу утворюють такі обов'язкові елементи: методологічні прийоми онтології; футурологічне прогнозування ролі доказів у встановленні істини; аксіологічне дослідження доказів; методи праксеології як науки про дії; теоретичні постулати та методологічні прийоми епістемології; етіологічне вчення.

17. Доказування в конституційному судочинстві – це складний процес, у результаті якого у суддя, використовуючи, зокрема, методи формальної логіки, формує власну думку у справі, ключове значення в якому має психологічна сторона процесу доказування, яка виступає не тільки механізмом формування

доказів, але й елементом формування внутрішнього переконання суб'єктів доказування як основи для оцінки системи і сукупності доказів. На формування внутрішнього переконання судді Конституційного Суду з питань оцінки доказів значний вплив мають об'єктивні та суб'єктивні фактори. До об'єктивних слід віднести обставини та факти, які були встановлені у ході розгляду справи; до суб'єктивних – особистісні особливості суб'єкта доказування у конституційному судовому процесі.

18. Розглядаючи питання конституційності законів або правових актів, віднесених до його компетенції, КСУ вивчає та оцінює докази, застосовуючи методологічні прийоми формальної логіки на основі низки філософсько-правових критеріїв, до яких належать аксіологічні, онтологічні та конституційної законності. Особливості доказування та оцінки доказів у конституційному судовому процесі у справах за конституційними зверненнями випливають зі специфіки питань, які віднесено до компетенції Суду. Характерною особливістю філософсько-правових аспектів доказування у конституційному судовому процесі за конституційною скаргою є те, що Суд вивчає та оцінює докази, які вказують на конституційність / неконституційність виключно закону, що застосовувався при прийнятті судового рішення. При цьому, керуючись формальною логікою, Суд, з одного боку, використовує аксіологічний та онтологічний методологічні інструментарії. Водночас, оскільки Суд не є ні судом апеляційної, ні касаційної інстанцій, до його компетенції не належать перевірка законності самого судового рішення та визначення обсягу матеріальної і моральної шкоди, яка була завдана цим рішенням у разі застосування неконституційного закону.

19. З метою усунення правової невизначеності, колізійності правових норм, а також інших недоліків законодавчого врегулювання діяльності КСУ існує нагальна потреба внесенні змін до відповідних положень Конституції України та за аналогією із законодавством, яким врегульовано діяльність судів загальної юрисдикції та деяких органів конституційної юрисдикції зарубіжних країн розробити та прийняти окремі закони з питань: по-перше, статусу органу конституційної юрисдикції та його суддів; по-друге, повноважень Суду та порядку звернення до нього; по-третє, конституційного судового процесу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

Шаптала Н. К. Доказування в конституційному судовому процесі: філософсько-правові засади : монографія. Київ : Логос, 2018. 388 с.

Рецензії:

Гультай М. М. Рецензія на книгу Шаптала Н. К. «Доказування у конституційному судовому процесі: філософсько-правові засади : монографія» (Київ : Логос, 2018. 388 с.). *Вісник Конституційного Суду України*. 2019. № 2. С. 162–165.

Камінська Н. В. Філософсько-правовий вимір доказуванні у конституційному судовому процесі (рецензія на книгу: Шаптала Н. К. Доказування у конституційному судовому процесі: філософсько-правові засади : монографія. Київ : Логос, 2018. 388 с.). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. С. 73–75.

Розвадовський В. І. Рецензія на монографію Шаптала Н. К. «Доказування у конституційному судовому процесі: філософсько-правові засади». *Вісник Конституційного Суду України*. 2019. № 4. С. 249–250.

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Шаптала Н. К. Деякі питання практики конституційного судочинства України в 2011–2012 роках. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 1. С. 82–96.

2. Шаптала Н. К. Викладення резолютивної частини рішення Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4–5. С. 202–213.

3. Шаптала Н. К. Співвідношення конституційних прав і свобод людини і громадянина та забезпечення національної безпеки України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 6. С. 181–186.

4. Шаптала Н. К. Принципи формування доказової бази під час розгляду Конституційним Судом України справ щодо антикорупційного законодавства. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 139–150.

5. Шаптала Н. К. Конституційний судовий контроль: історичні передумови, філософського-правові та процесуально-методологічні засади. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 3. С. 208–219.

6. Шаптала Н. К. Світоглядний зміст судового конституційного процесу. *Юридична психологія*. 2018. № 1 (22). С. 20–28.

7. Шаптала Н. К. Онтологічні й аксіологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі зарубіжних країн. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 370–380.

8. Шаптала Н. К. Загальнолюдські цінності у конституційному судовому процесі: аксіологічні виміри. *Публічне право*. 2018. Спецвипуск. С. 206–212.

9. Шаптала Н. К. Особливості доказування та оцінки доказів у конституційному судовому процесі у справах за конституційними поданнями. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 5. С. 84–91.

10. Шаптала Н. К. Психологічний зміст доказування у конституційному судовому процесі. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 6. С. 103–110.

11. Шаптала Н. К. Доказування у конституційному судовому процесі в справах з питань захисту права на свободу та особисту недоторканність. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 2 (4). С. 70–79.

12. Шаптала Н. К. Предмет доказування в конституційному судовому процесі європейських країн (кельзенівська модель). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1–2 (15–16). С. 34–44.

13. Шаптала Н. К. Філософські виміри визначення об'єкту і предмету пізнання у процесі доказування. *Вісник Конституційного Суду України*. 2019. № 2. С. 145–149.

14. Shaptala N. K. The Internal Conviction in the Evaluating Evidence in the Constitutional Judicial Process. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (110). С. 22–29.

15. Шаптала Н. К. Проблеми законодавчого врегулювання діяльності КСУ та шляхи їх подолання. *Право України*. 2018. № 12. С. 220–236.

16. Шаптала Н. К. Філософський зміст доказів та доказування у конституційному судовому процесі. *Публічне право*. 2018. № 4. С. 40–47.

17. Shaptala N. K. Evidence in the Constitutional Court Process: Philosophical and Methodological Principles. *Вісник Конституційного Суду України*. 2019. № 4. С. 240–248.

18. Shaptala N. K. Axiological Composition of the Evidence in the Constitutional Court Process. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (18). С. 35–44.

19. Shaptala N. K. Logical (Mental) Part of the Knowledge of Truth in the Constitutional Court Process. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 33–45.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

1. Шаптала Н. К. Класифікація доказів у конституційному судовому процесі. *European science*. 2018. № 41. С. 109–115.

2. Shaptala N. K. Subjects of evidence in the judicial process: comparative analysis and philosophical and legal measures. *Право и государство*. Казахстан, 2018. № 1–2. С. 71–81.

3. Shaptala N. K. Constitutional Judicial Process in the System of Legal Process: Theoretical Basis. *Legea si Viata*. Молдова, 2019. С. 117–120.

4. Шаптала Н. К. Мировоззренческие аспекты оценки доказательств в конституционном судебном процессе. *Журнал Белорусского государственного университета. Право*, 2018. № 3. С. 70–75.

5. Шаптала Н. К. Логика оценки доказательств в конституционном судебном процессе. *Болгария Журнал «Де юре»*. 2018. № 2 (17). С. 180–186.

Тези доповідей та інші публікації,

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Шаптала Н. К. Деякі питання практики конституційного судочинства України в 2011–2012. *Гарантії незалежності судів* : матеріали конф. суддів Конституційного Суду Литовської Республіки і Конституційного Суду України (Литва, м. Вільнюс, 27–28 верес. 2012 р.). Вільнюс, 2013. С. 138–156.

2. Шаптала Н. К. Конституційні гарантії забезпечення принципу рівності прав і свобод людини і громадянина в практиці конституційного судочинства. *Питання захисту прав людини і громадянина органами конституційної юрисдикції у сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Ялта, 20–21 черв. 2013 р.). Київ, 2013. С. 218–232.

3. Шаптала Н. К. Актуелна питања рада Уставног Суда Украјине у савременој етапи. *Положај и перспектива уставног судства* : материјали Мијнар. наук.-практ. конф. (Србија, м. Белград, 16–18 жовт. 2013 р.). Белград, 2014. С. 153–165.

4. Shaptala N. K. Subjects of evidence in the judicial process: comparative analysis and philosophical and legal measures. *Конституција: единство, стабилност, процветание* : материјали Междунар. науч.-практ. конф. (Казахстан, г. Астана, 28–29 авг. 2015 г.). Астана, 2015. Т. 1. С. 164–170.

5. Шаптала Н. К. Соотношение конституционных прав и свобод человека и гражданина и обеспечение национальной безопасности Украины. *Защита на основните права на граѓаните и национална тасигурност в съвременния свят* : материјали Междунар. науч.-практ. конф. (Болгария, г. София, 17 сент. 2017 г.). София, 2017. С. 167–170.

6. Шаптала Н. К. Теорія і практика конституційного судового процесу: реалії та проблеми. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід* : матеріали III Міжнар. конф. (Тернопіль, 20–21 квіт. 2018 р.). Тернопіль : Екон. думка, 2018. С. 146–150.

7. Шаптала Н. К. Доказування при розгляді справ за конституційними скаргами: філософсько-правові аспекти. *Сімнадцяті осінні юридичні читання. Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 19–20 жовт. 2018 р.). 2018. С. 358–363.

8. Шаптала Н. К. Доказування у конституційному судовому процесі в справах з питань захисту права на свободу та особисту недоторканність. *Права і свободи людини та їх забезпечення в умовах несвободи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 1 листоп. 2018 р.). Чернігів : Вісник пенітенціарної асоціації України, 2018. С. 70–79.

9. Шаптала Н. К. Загальнолюдські цінності у конституційному судовому процесі: аксіологічні виміри. *Конституційні цінності і права людини: виклики XXI століття* : матеріали Міжнар. наук. семінару (Київ, 27 черв. 2018 р.). Київ : Публічне право, 2018. Спецвипуск. С. 206–212.

10. Шаптала Н. К. Внутреннее убеждение при оценке доказательств в конституционном судебном процессе. *Право в современном белорусском обществе* : сб. тр. Минск : Колоград, 2018. С. 205–211.

11. Shaptala N. K. Organizational and Methodological Aspects of the Work of the Constitutional Court of Ukraine in the Context of the Challenges of the Modern Globalized World. *The Role of Constitutional Courts in Globalised World of the 21st Century* : Proceedings Conference (Latvia, Riga, 24–25 May, 2018). Riga, 2019. P. 215–219.

12. Шаптала Н. К. Принципи формування доказової бази при розгляді Конституційним Судом України справ щодо антикорупційного законодавства. *Реалізація держаної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 139–150.

АНОТАЦІЯ

Шаптала Н. К. Філософсько-правові виміри доказування в конституційному судовому процесі. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019.

Дисертація присвячена дослідженню філософсько-правових засад та процесуальних вимог щодо формування доказової бази при розгляді справ з питань, що віднесені до юрисдикції конституційного судочинства як форми захисту прав і свобод людини і громадянина. В роботі розкрито сутність, зміст і світоглядні основи дослідження феномену доказування у конституційному судовому процесі. Проаналізовано гносеологічний зміст судового пізнання, враховуючи специфіку діяльності органу конституційної юрисдикції. Охарактеризовано теоретико-методологічний та практичний рівні доказування як форми юридичного пізнання в судовому конституційному процесі. Розкрито сутність філософсько-правових засад доказування в європейських та міжнародних судах при здійсненні наднаціональної юрисдикції. Досліджено коло джерел доказів та визначено їх епістемологічно-правові характеристики як основи доказування у конституційному судовому процесі. За результатами дослідження зроблено висновки про необхідність суттєвого удосконалення наукової та законодавчої бази діяльності Конституційного Суду України.

Ключові слова: доказ, доказування, істина, конституційна скарга, конституційний судовий процес, логіка, релевантність, світогляд, учасники конституційного судового процесу.

АННОТАЦИЯ

Шаптала Н.К. Философско-правовые измерения доказывания в конституционном процессе. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2019.

Диссертация посвящена исследованию философско-правовых основ и процессуальных требований по формированию доказательной базы при рассмотрении дел по вопросам, которые отнесены к юрисдикции конституционного судопроизводства как формы защиты прав и свобод человека и гражданина. В работе раскрыто сущность, содержание и мировоззренческие основы исследования феномена доказывания в конституционном процессе. Проанализировано гносеологическое содержание судебного познания, учитывая специфику деятельности органа конституционной юрисдикции. Охарактеризовано теоретико-методологический и практический уровни доказывания как формы юридического познания в судебном конституционном процессе. Раскрыто

сущность философско-правовых основ доказывания в европейских и международных судах при осуществлении наднациональной юрисдикции. Исследовано круг источников доказательств и определены их эпистемологическо-правовые характеристики как основы доказывания в конституционном процессе. По результатам исследования автор делает выводы о необходимости существенного усовершенствования научной и законодательной базы деятельности Конституционного Суда Украины.

Ключевые слова: доказательство, доказывание, истина, конституционная жалоба, конституционный судебный процесс, логика, релевантность, мировоззрение, участники конституционного судебного процесса.

SUMMARY

Shaptala N.K. Philosophical and legal dimensions of proof in constitutional litigation. – *Manuscript.*

Dissertation for the degree of Doctor of Laws in the specialty 12.00.12 – philosophy of law. – National Academy of Internal Affairs, Kiev, 2019.

The dissertation is devoted to the study of the philosophical and legal framework and procedural requirements for the formation of an evidence base in the consideration of cases on matters that are within the jurisdiction of constitutional legal proceedings as a form of protection of the rights and freedoms of man and citizen.

According to the results of the study, the author makes conclusions about the need for a substantial improvement of the scientific and legislative framework for the activities of the Constitutional Court of Ukraine. The main ones are this.

The characteristic features of philosophy and ideological content of evidence in the domestic constitutional court process are its orientation towards the protection of human and civil rights and freedoms guaranteed by the Constitution.

The methodology for the study of the philosophical and legal foundations of evidence in a constitutional court process should be defined as a set of methods of research used in modern domestic and foreign jurisprudence. It is based on mental thinking and an outlook based on the ideology of human recognition, life and dignity, inviolability and security of the highest social value.

Proof in the domestic constitutional court process is subject to general epistemological laws and is understood as the creative activity of judges and process participants, while the axiological dimension of evidence and evidence in this process depends on the essence and content of the values of constitutionalism, and ontological - with the definition of the notion of the existence of law, its properties in understanding the essence and existence in realities of socio-political conditions of life of society.

Crucial of a constitutional court process the evidence obtained through judicial logic, that is, a special component of legal logic, the subject of which, in turn, is the judicial substantiation (judicial proof), and the forensic analyst - the intellectual, logical and intellectual activity directed to solve practical problems.

While not undermining the importance of the inviolability of sovereign rights of the state, international justice, at the same time, is inclined to an axiological understanding and knowledge of the real essence of the law-making and law-enforcement practice of the subjects of power of these states in the context of providing and protecting universally accepted human values.

Considering the question of the constitutionality of legal acts, the CCU examines and assesses evidence using methodological of formal logic and based on philosophical and legal criteria, which include, in particular: axiological factors, which consist in conformity with the legal act (its separate clauses) proclaimed by international law and enshrined at the national constitutional level by such universal values; ontological factors under which constitutional regulatory control cannot be limited to a purely positivist approach, but should be based on a balanced combination of formal and legal assessment of its content in the context of the influence on social, political, economic, moral and other factors prevailing in society; constitutional legality, determining factors of which are observance of the constitutionally established procedure for consideration, adoption and entry into force of legal acts, as well as the exercise of their powers by bodies of state power and their officials and officials within the limits established by the Constitution and in accordance with the laws of Ukraine.

Based on the results of this study and foreign experience, it is proposed to introduce a modern system of legislative support for the activities of the domestic constitutional jurisdiction body, which can be conventionally defined as "the Constitution - the laws on the CCU - other laws and codes". For this purpose, it is offered: first, make changes to the article. 111, 147 and 150 of the Constitution of Ukraine with a view to eliminating conflicts, legal uncertainty, as well as limiting the right of territorial communities to self-government; secondly, by analogy with the law, which regulates the activity of courts of general jurisdiction of Ukraine and certain bodies of constitutional jurisdiction of European countries, to develop and adopt separate laws on the issues: the status of the body of constitutional jurisdiction and its judges; the powers of the Court and the procedure for recourse to it; Constitutional Litigation.

The empirical base of the study consists of historical monuments of law, works of eminent philosophers and lawyers, studied the theoretical issues of judicial evidence and evidence, intelligence of modern domestic and foreign lawyers in the field of procedural law, acts of domestic and international law, conclusions and recommendations of influential international legal organizations, including European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), decisions of international and domestic judicial bodies (European Court of Human Rights, Supreme Court of Ukraine, materials of more than 200 cases examined by KSU during 1997-2018 years).

It is urgent to fulfill the order of Part 3 of Art. 152 of the Constitution of Ukraine, for which the Law of Ukraine "On the Procedure for Compensation of Material and Moral Damage Inflicted by Physical and Legal Persons by Acts and

Actions Acknowledged as Unconstitutional Decisions of the Constitutional Court of Ukraine" should be developed and adopted.

Keywords: evidence, proof, truth, constitutional complaint, constitutional court process, logic, relevance, world outlook, participants in the constitutional court process.